

ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ РИЗИКІВ І ЗАГРОЗ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Актуальність статті полягає в тому, що національна економіка – це один із основних стовпів держави, в основі якого лежать фінансові та товарно-грошові відносини, спрямовані на постійний обіг і перерозподіл цінностей. Від рівня ефективності функціонування національної економіки прямо залежить добробут суспільства в цілому та кожного його представника, зокрема, адже це прямо впливає на стабільність національної валюти та захищеність людських статків, наявність достатньої для всіх кількості робочих місць, можливість кожною особою набути необхідних для бажаного рівня життя цінностей і таке інше. Поряд із цим, механізм функціонування національної економіки не ідеальний та цілком може порушуватись зовнішніми факторами, які виражено в актуальних загрозах та ризиках. Мета статті полягає у необхідності сформулювати авторське визначення поняття ризиків і загроз у сфері економіки України. У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених розкрито загальну етимологію понять ризику і загрози. Узагальнено теоретичні підходи щодо визначення категорії економічна безпека. Визначені наступні загальні ознаки економічної безпеки: по-перше, дана категорія є системною складовою національної безпеки держави та виражає фундаментальні національні інтереси у сфері сталого економічного розвитку країни, соціального добробуту, якості життя населення; по-друге, зміст економічної безпеки складає нормальний стан функціонування національної економіки, який передбачає: а) дотримання вимог законодавства та міжнародних актів всіма, без виключення, учасниками суспільно-економічних відносин; б) ефективне та орієнтоване на інтереси нації функціонування економічних ринків; в) стабільність та стійкість національної валюти; д) правильність та справедливість розподілу матеріальних та фінансових ресурсів в суспільстві згідно із принципами ринкової економіки та свободою підприємництва; по-третє, економічна безпека досягається за рахунок відсутності загроз детермінованих об'єктивними обставинами політичного, соціального, фінансового, військового чи безпекового характеру або мінімізації зумовлених такими загрозами ризиків; по-четверте, економічна безпека забезпечується органами державної влади, які володіють повноваженнями на застосування відповідних адміністративно-правових та інших інструментів, у тому числі державного примусу. Зроблено висновок, що економічна безпека України – це нормальний, забезпечений державою стан функціонування національної економіки, який характеризується дотриманням усіма учасниками суспільно-економічних відносин вимог законодавства та міжнародних стандартів, ефективного та соціально орієнтованого функціонування ринкової економіки, стабільністю та стійкістю національної валюти, правильністю та справедливістю розподілу матеріальних і фінансових ресурсів в суспільстві, що в сукупності сприяє сталому державно-економічному розвитку, добробуту та підвищенню якості життя населення. Виходячи із запропонованого визначення, загрози економічній безпеці – це зумовлені політичною, фінансовою, соціальною, військовою чи безпековою ситуацією джерела реальної або потенційної шкоди нормальному стану функціонування національної економіки та її складових; а ризики – ймовірні наслідки реалізації загроз, які передбачають негативний, шкідливий чи руйнівний вплив на національну економіку та її складові.

Ключові слова: ризики, загрози, економічна сфера, економічна безпека.

Актуальність теми. Національна економіка – це один із основних стовпів держави, в основі якого лежать фінансові та товарно-грошові відносини, спрямовані на постійний обіг і перерозподіл цінностей. Як зазначають Л.М. Гейко та Н.В. Смендина, національна економіка – це складна цілісна господарська система, яка являє собою взаємопов'язані сектори, сфери, галузі. В національній економіці у єдиному комплексі поєднані виробництво, реалізація, обмін і споживання матеріальних благ, послуг та духовних цінностей. Національна економіка, продовжують науковці, складається з двох сфер: виробничої та невиробничої. До виробничої сфери належать галузі, що виробляють продукт у матеріальній формі (промисловість, сільське господарство, будівництво, торгівля). До невиробничої сфери належать галузі, що надають послуги, які не носять матеріальний характер (наука, охорона здоров'я, освіта, культура, мистецтво, пасажирський транспорт) [1, с.12-14]. Тож, від рівня ефективності функціонування національної економіки прямо залежить добробут суспільства в цілому та кожного його представника, зокрема, адже це прямо впливає на стабільність національної валюти та захищеність людських статків, наявність достатньої для всіх кількості робочих місць, можливість кожною особою набути необхідних для бажаного рівня життя цінностей і таке інше. Поряд із цим, механізм функціонування національної економіки не ідеальний та цілком може порушуватись зовнішніми факторами, які виражено в актуальних загрозах та ризиках.

Стан дослідження. Окремі проблемні питання, присвячені ризикам та загрозам у сфері економіки України, у своїх наукових працях розглядали: А.А. Буряк, О.О. Желізко, В.А. Забродський, Г.С. Коршунова, П.О. Лайко, К.С. Озарко, Н.М. Попадинець, А.О. Собакар та багато інших. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, у зазначеній сфері залишається низка теоретичних проблем, які потребують вирішення.

Саме тому метою статті є: сформулювати авторське визначення поняття ризиків і загроз у сфері економіки України.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження відзначимо, що в рамках вчених дискусій загрози та ризики визначаються як частина і ціле, а також у нерозривному співвідношенні із явищем небезпеки. Зокрема, І.А. Маркін та І.П. Потапюку близька думка про те, що саме з небезпеки органічно виходять загрози та ризики, які генеруються небезпекою. Тобто, за цією концепцією загроза – це крайня міра небезпеки (безпосередня небезпека), а небезпека – це можлива (потенційна загроза) в обмежених масштабах. Загальним у змісті загрози і небезпеки є їх можливість заподіяти той або інший збиток безпеці [2, с.132]. За висновком, представленим в науковій праці Л.В. Калашнікової, ризик відрізняється від небезпеки: по-перше, своїм суб'єктивним характером (небезпека визначається наявністю зовнішніх реальних факторів впливів, а ризик пов'язаний переважно з внутрішньою мотивацією діючого суб'єкта); по-друге, ризик може мати й позитивні наслідки, натомість небезпека завжди асоціюється із завданням шкоди й загрозами знищення; по-третє, ситуація ризику тісно пов'язана з невизначеністю, наявністю та рівнем якої складно констатувати [3, с.21]. Таким чином, узагальнює згадана вище авторка, поняття «ризик» характеризує не лише можливість негативних наслідків, а й спрямованість на успіх у запобіганні втрат при гарантуванні безпеки життєдіяльності за відсутності абсолютної впевненості (в ситуації невизначеності). «Звісно, надія на те, що усунення невизначеності через нестачу чи недостовірність інформації збільшить вірогідність переходу від ситуації ризику до ситуації безпеки, повинна залишатись. Проте чим більшим є обсяг й достовірність інформації про наявні небезпеки та загрози, тим глибше усвідомлення ризику. Чим більш раціональними й детальними стають обчислення показників ступені небезпек, тим більше невизначеності щодо розвитку подій у майбутньому», – пише вчена. Досліджуючи сутність та співвідношення понять «невизначеність», «ризик», «виклик», «загроза», «небезпека», автор зауважила, що саме категорія «небезпека» виступає узагальнюю-

чим по відношенню до будь-яких явищ, подій, здатних завдати шкоди конкретній людині, суспільству, державі. За її допомогою у ході розробки технологій забезпечення безпеки життєдіяльності можна оцінити, ранжувати весь спектр можливих загроз інтересам, цінностям, цілям об'єктів безпеки задля вироблення актуальних та адекватних заходів протидії, принаймні найважливіших з них [3, с.21].

Т.В. Романчик акцентує увагу на тому, що поняття «небезпека», «загроза» та «ризик» мають певні схожі риси, але відрізняються одне від одного ступенем імовірності настання події, негативної за своїми наслідками, а саме: небезпека – це імовірнісний неконкретизований вплив негативних чинників; загроза – це висока частка імовірності реальної події, за якої стає можливий перехід небезпеки зі стану можливості у реальну площину; ризик – це імовірність втрати чогось внаслідок дії загроз [4, с.264]. У роботі О.Л. Дронової представлено подвійний підхід до розкриття змісту поняття «ризик». Згідно першого (двомірного) в сутність ризику закладається ймовірність настання несприятливої події, яка зумовлює негативні наслідки. «Ймовірність події, чи процесу при такому підході розглядається як один із компонентів ризику, а міра наслідків (збитків) – як другий. Таке двомірне вираження ризику використовується у процесі кількісного оцінювання ризику», – пише вчена. Інший, багатомірний підхід базується на численних факторах людської особистості, що відповідалі за сприйняття ризику і впливають на прийняття пов'язаних з ризиком рішень. Ці фактори виявлені психологами, мають якісний характер і покладені в основу психометричного підходу до ризику. Багатомірне визначення ризику корисне для виявлення пріоритетів у відношенні людей до сукупності небезпечних явищ та процесів. В свою чергу, небезпека трактується автором, як загроза життю, людям і всьому тому, що має для них цінність. Вона є ймовірнісною категорією, яка може змінюватися у просторі і в часі. Таким чином, під характеристикою небезпеки, що пов'язана з конкретною подією чи процесом, варто розуміти

ймовірність прояву цієї події чи процесу у певному місці та у певний час. Небезпеки різноманітних подій чи процесів порівнюють шляхом знаходження середнього значення ймовірностей їх прояву за просторовими і часовими параметрами [5, с.155]. Зважаючи на загальну етимологію наведених понять та наукові роздуми вчених з приводу їх змісту вважаємо, що загроза – це фактор, джерело потенційної або реальної шкоди безпеці когось, або чогось, а ризик – ймовірність реалізації загрози, тобто, настання передбаченого нею негативного результату, шкоди, що порушує стан безпеки певного суб'єкта чи об'єкта. В рамках представленого дослідження мова йде про безпеку національної економіки (економічна безпека), змістовному наповненню якої варто звернути окрему увагу.

Економічну безпеку держави доцільно вважати складовою національної, що виходить з положень Закону України «Про національну безпеку України». В документі вказується: національна безпека України – це захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз. Державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямована на захист: людини і громадянина – життя і гідності, конституційних прав і свобод, безпечних умов життєдіяльності людини; суспільства – його демократичних цінностей, добробуту та умов для сталого розвитку; держави – її конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності; території, навколишнього природного середовища – від надзвичайних ситуацій; української мови як державної; національної пам'яті Українського народу та культурної спадщини. При цьому, фундаментальними національними інтересами України є: 1) державний суверенітет і територіальна цілісність, демократичний конституційний лад, недопущення втручання у внутрішні справи України; 2) сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства і держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення; 3) інтеграція

України в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір, набуття членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами; 4) захист державної мови; 5) розвиток культури, охорона культурної спадщини України; 6) відновлення та збереження національної пам'яті Українського народу [6]. Отже, за логікою законодавця, економічна безпека – це частина фундаментальних національних інтересів, на захист яких спрямовано діяльність держави. Недоліком подібного тлумачення є неповнота освітлення внутрішніх властивостей категорії, зокрема поза увагою залишається структура економічної безпеки, її значення для суспільства та країни; фактори які на неї впливають і таке інше.

Паралельно законодавчому трактуванню існує значний масив інтерпретацій досліджуваних категорій на науковому рівні. Так, в Енциклопедії сучасної України визначено, що економічна безпека – це багатофакторна категорія, що характеризує здатність національної економіки до розширеного відтворення з метою задоволення на визначеному рівні потреб населення і держави; протистояння дестабілізаційній дії чинників, які створюють загрозу стійкому збалансованому розвитку країни; забезпечення конкурентоспроможності національної економіки у світовій системі господарювання. За функціональними напрямками розрізняють макроекономічну, фінансову, зовнішньо-економічну, інвестиційну, науково-технологічну, енергетичну, виробничу, демографічну, соціальну, продовольчу безпеку; за суб'єктом – економічну безпеку особи, суб'єкта господарської діяльності (підприємства), регіону, держави, країни. Зауважується, що поняття «економічна безпека» запроваджено у міжнародну практику в 1980-х роках. Зокрема, на 40-й сесії ООН (1985 рік) було прийнято відповідну резолюцію, де визначено, що економічна безпека – це такий стан, за якого народ може суверенно, без втручання і тиску ззовні, визначати шляхи й форми свого економічного розвитку. Безпосередньо в Україні термін

набула популярності лише на початку 1990-х років [7].

В.І. Шлемко вважає, що економічна безпека – це стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз і здатний задовольняти потреби особи, сім'ї, суспільства, держави [8]. С. П. Стеценко відмічає: економічна безпека – це стан економіки, що забезпечує достатній рівень соціального, політичного, оборонного існування та прогресивного розвитку суб'єкта безпеки, невразливості і незалежності його економічних інтересів стосовно можливих зовнішніх і внутрішніх загроз та впливів [9, с. 105]. До основних структурних елементів економічної безпеки вчений відносить: 1) економічну незалежність, яка в умовах сучасного світового господарства жодним чином не має абсолютного характеру. Вона лише означає можливість контролю держави за національними ресурсами, досягнення такого рівня ефективності виробництвом і якістю продукції, який забезпечує її конкурентоспроможність і дозволяє на рівні брати участь у світовій торгівлі, обміні науко-технічними досягненнями; 2) стабільність і стійкість національної економіки, що передбачають захист власності у всіх її формах, створення надійних умов і гарантій для підприємницької активності, боротьбу з кримінальними структурами в економіці, недопущення серйозної диференціації в розподілі доходів, що загрожують викликати соціальні потрясіння; 3) здатність до саморозвитку та прогресу, що особливо важливо в сучасному динамічному світі. Створення сприятливого клімату для інвестицій та інновацій, постійна модернізація виробництва, підвищення професійного, освітнього й загальнокультурного рівня працівників є необхідними та обов'язковими умовами стабільності й самозбереження національної економіки [9, с. 105]. Недолік наукового погляду С.П. Стеценка вбачається у відсутності, по-перше, акценту уваги до взаємозв'язку та взаємодії виділених елементів, а, по-друге – аналізу ризиків екологічної безпеки, які при цьому згадуються вченим. Крім того, з визначення науковця залишається незрозумілим, що

вкладається в сутність словосполучення «суб'єкт безпеки».

Досить цікаве визначення поняття «національна економічна безпека», пропонує Г.С. Коршунова, яке трактує, як стан захищеності економіки від внутрішніх і зовнішніх несприятливих факторів, які порушують нормальне функціонування процесу внутрішнього відтворення, що підривають досягнутий рівень життя населення, і тим самим викликають підвищену соціальну напруженість у суспільстві, а також погрозу самій державі. Основним питанням безпеки взагалі є економічний потенціал, співвідношення сил у різних господарств [10, с.183]. «Економічний потенціал, що становить у сукупності продуктивні сили суспільства, розміри національного багатства, визначає здатність держави діяти у світовій економічній системі, певним чином впливати на неї», – вважає вчена [10, с.183].

Наступну думку запропоновано в навчальному посібнику М.І. Небаєва та Ю.В. Міронова: «суть економічної безпеки країни визначається як спроможність національної економіки забезпечити свій вільний незалежний розвиток і утримати стабільність громадянського суспільства та його інститутів, а також достатній оборонний потенціал країни за всіляких несприятливих умов і варіантів розвитку подій та здатність Української держави до захисту національних економічних інтересів від зовнішніх та внутрішніх загроз. Інтенсифікація інтелектуально-інноваційного розвитку України є основною передумовою досягнення нею високого рівня економічної безпеки» [11, с.7-8]. В.А. Забродський та М.О. Кизим вважають, що економічна безпека є системою умов та факторів, які відповідають за: по-перше, незалежність, сталість, здатність національної економіки до прогресу; по-друге, захист життєво важливих інтересів особистості, суспільства (держави); по-третє, стабільність економічної системи та соціального сектору від дестабілізуючого впливу внутрішніх та зовнішніх чинників [12].

Вищевикладене дає можливість виділити наступні загальні ознаки економічної безпеки: *по-перше*, дана категорія є системною складовою національної без-

пеки держави та виражає фундаментальні національні інтереси у сфері сталого економічного розвитку країни, соціального добробуту, якості життя населення; *по-друге*, зміст економічної безпеки складає нормальний стан функціонування національної економіки, який передбачає: а) дотримання вимог законодавства та міжнародних актів всіма, без виключення, учасниками суспільно-економічних відносин; б) ефективне та орієнтоване на інтереси нації функціонування економічних ринків; в) стабільність та стійкість національної валюти; д) правильність та справедливість розподілу матеріальних та фінансових ресурсів в суспільстві згідно із принципами ринкової економіки та свободою підприємництва; *по-третє*, економічна безпека досягається за рахунок відсутності загроз детермінованих об'єктивними обставинами політичного, соціального, фінансового, військового чи безпекового характеру або мінімізації зумовлених такими загрозами ризиків; *по-четверте*, економічна безпека забезпечується органами державної влади, які володіють повноваженнями на застосування відповідних адміністративно-правових та інших інструментів, у тому числі державного примусу.

Висновки. Таким чином, економічна безпека України – це нормальний, забезпечений державою стан функціонування національної економіки, який характеризується дотриманням усіма учасниками суспільно-економічних відносин вимог законодавства та міжнародних стандартів, ефективного та соціально орієнтованого функціонування ринкової економіки, стабільністю та стійкістю національної валюти, правильністю та справедливістю розподілу матеріальних і фінансових ресурсів в суспільстві, що в сукупності сприяє сталому державно-економічному розвитку, добробуту та підвищенню якості життя населення. Виходячи із запропонованого визначення, загрози економічній безпеці – це зумовлені політичною, фінансовою, соціальною, військовою чи безпековою ситуацією джерела реальної або потенційної шкоди нормальному стану функціонування національної економіки та її складових; а ризики – ймовірні наслідки

реалізації загроз, які передбачають негативний, шкідливий чи руйнівний вплив на національну економіку та її складові.

Список використаної літератури:

1. Гейко Л.М., Сментина Н.В. Національна економіка: навчальний посібник. Одеса: ротапринт, 2012 р. 315 с.
2. Маркіна І. А., Потапюк І. П. Загрози економічній безпеці підприємства: теоретичний аспект. *Вісник Приазовського державного технічного університету*. Серія: Економічні науки. 2017. № 33. С. 130–137.
3. Калашнікова Л.В. Співвідношення понять «невизначеність», «ризик», «виклик», «загроза», «небезпека» у контексті соціології безпеки життєдіяльності. *Грані*. 2017. Том 20; 5(145). С.16-23
4. Романчик Т.В. Небезпека, загроза, ризик: аналіз термінологічного апарату теорії економічної безпеки. *Економічний вісник НТУУ*. 2020. С.112–116.
5. Дронова О.Л. Небезпеки і ризики в оцінюванні екологічного стану геосистеми. *Культура народів Причорномор'я*. 2009. № 164. С. 155-162.
6. Про Національну безпеку України: закон від 21.06.2018 №2469-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2018. №31. Ст.241
7. Жаліло Я.А., Єрмошенко М.М., Лайко П.О. Економічна безпека. Енциклопедія Сучасної України. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2009. URL: <https://esu.com.ua/article-18765/>
8. Про затвердження Положення про територіальні управління Бюро економічної безпеки України: наказ, положення від 21.01.2022 №14. Офіційний вісник України. 2022. №10. Ст.567.
9. Стеценко С.П. Економічна безпека: сутність і структура. *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. №24. С.104-106.
10. Коршунова Г.С. Механізм державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності методологічний аспект: дис... канд. економ. наук. : 08.00.01. Донецьк: Донецький Національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського. 2009. 233 с.
11. Небава М. І., Міронова Ю.В. Економічна безпека підприємства : навчальний посібник. Вінниця : ВНТУ, 2017. 73 с.
12. Забродський В.А. Кизим М.О. Власність, економічна безпека і держава. *Економічна кібернетика*. 2000. № 3-4. С. 58-63.

Shamshur M. S. On the problem of defining the concept of risks and threats in the economy of Ukraine

The relevance of the article lies in the fact that the national economy is one of the main pillars of the state, which is based on financial and commodity-monetary relations aimed at the constant circulation and redistribution of values. The well-being of society as a whole and each of its representatives, in particular, directly depends on the level of efficiency of the functioning of the national economy, because this directly affects the stability of the national currency and the security of human wealth, the availability of a sufficient number of jobs for everyone, the ability of each person to acquire the values necessary for the desired standard of living, and so on. Along with this, the mechanism of the functioning of the national economy is not ideal and may well be disrupted by external factors, which are expressed in current threats and risks. The purpose of the article is the need to formulate the author's definition of the concept of risks and threats in the economy of Ukraine. The article, based on the analysis of the scientific views of scientists, reveals the general etymology of the concepts of risks and threats. The theoretical approaches to defining the category of economic security are summarized. The following general features of economic security are determined: firstly, this category is a systemic component of the national security of the state and expresses fundamental national interests in the field of sustainable economic development of the country, social welfare, and the quality of life of the population; secondly, the content of economic security is the normal state of functioning of the national economy, which provides for: a) compliance with the requirements of legislation and international acts by all, without exception, participants in socio-economic relations; b) effective and focused on the interests of the nation functioning of economic markets; c) stability and sustainability of the national currency; e) correctness and fairness of the distribution of material and financial resources in society in accordance with the principles of a market economy and freedom of entrepreneurship; thirdly, economic security is achieved due to the absence of threats determined by objective circumstances of a political, social, financial, military or security nature or minimization of risks caused by such threats; fourthly, economic security

is ensured by state authorities that have the authority to apply the relevant administrative, legal and other instruments, including state coercion. It is concluded that the economic security of Ukraine is a normal, state-provided state of functioning of the national economy, which is characterized by compliance by all participants in socio-economic relations with the requirements of legislation and international standards, effective and socially oriented functioning of the market economy, stability and sustainability of the national currency, correctness and fairness of the distribution of material and financial resources in society, which in aggregate contributes to sustainable state-economic development, well-being and improvement of the quality of life of the population. Based on the proposed definition, threats to economic security are sources of real or potential harm to the normal functioning of the national economy and its components, caused by the political, financial, social, military or security situation; and risks are the likely consequences of the implementation of threats that involve a negative, harmful or destructive impact on the national economy and its components.

Key words: *risks, threats, economic sphere, economic security.*